

TEMURIYLAR DAVRIDA CHOLG'U SAN'ATI: TARAQQIYOT, ASBOBLAR VA MUSIQIY MADANIYAT

Zaynobidinova Roziyaxon Shavkatbek qizi

*Andijon Davlat Universiteti Sport va San'at fakulteti, Cholg'u ijrochiligi
yo'nalishi 1-kurs talabasi.*

el pochta: zaynobidinovaroziya1@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Temuriylar davrida cholg'u san'atining taraqqiyoti, ishlatilgan musiqa asboblari va ushbu davr musiqiy madaniyatining o'ziga xos jihatlari yoritilgan. XIV asr oxiri va XV asr davomida Temuriylar saroylarida musiqa san'ati yuksak darajada rivojlangan bo'lib, rubob, chang, dutor, nay, surnay, doira kabi cholg'u asboblari keng qo'llanilgan. Maqolada bu cholg'ularning turlari, ularning ijtimoiy va madaniy hayotdagi roli hamda saroy ansambllarida tutgan o'rni tarixiy manbalar va adabiy asarlar asosida tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Temuriylar davri, musiqiy madaniyat, cholg'u asboblari, rubob, dutor, nay, doira, chang, musiqa va marosimlar, xalq musiqasi, musiqiy meros.*

Аннотация: *В статье рассматривается развитие музыкального искусства в эпоху Тимуридов, используемые музыкальные инструменты и уникальные аспекты музыкальной культуры этого периода. В конце XIV и XV веках музыкальное искусство было высоко развито во дворцах Тимуридов, и широко использовались такие музыкальные инструменты, как рубаб, чанг, дутар, флейта, труба и дойра. В статье на основе исторических источников и литературных произведений анализируются типы этих инструментов, их роль в общественной и культурной жизни, место в дворцовых ансамблях.*

Ключевые слова: эпоха Тимуридов, музыкальная культура, музыкальные инструменты, рубаб, дутар, флейта, дойра, чанг, музыка и обряды, народная музыка, музыкальное наследие.

Abstract: This article discusses the development of musical art during the Timurid period, the musical instruments used, and the specific aspects of the musical culture of this period. At the end of the XIV th century and throughout the XV th century, musical art was highly developed in the Timurid palaces, and musical instruments such as the rubab, chang, dutar, flute, trumpet, and doira were widely used. The article analyzes the types of these instruments, their role in social and cultural life, and their place in palace ensembles based on historical sources and literary works.

Keywords: Timurid era, musical culture, musical instruments, rubab, dutar, flute, doira, chang, music and rituals, folk music, musical heritage.

Temuriylar davri – o‘zbek va umumiy turkiy xalqlarning tarixida ilm-fan, madaniyat, adabiyot va san’atning yuksak cho‘qqilarga chiqqan davrlaridan biridir. XIV asrning oxiri va XV asr davomida, ayniqsa Amir Temur va uning avlodlari davrida, Sharq uyg‘onishiga asos bo‘lgan ko‘plab madaniy hodisalar yuzaga kelgan. Bu davrda musiqa san’ati ham yuksak darajada rivoj topdi, ayniqsa cholg‘u san’ati alohida e’tiborga sazovor bo‘ldi. Temuriy hukmdorlar san’at va madaniyatni faol qo‘llab-quvvatlagan. Saroylarda musiqa ansambllari tashkil etilgan, mashhur sozandalar va hofizlar faoliyat yuritgan. Ayniqsa Hirot, Samarqand, Buxoro va boshqa shaharlarda musiqa san’ati markazlari shakllandi.

Amir Temurning o‘zi harbiy yurishlar bilan birga madaniyatni ham faol ravishda qo‘llab-quvvatlagan. Samarqandni imperiya markaziga aylantirish bilan birga, u bu yerda ilm-fan va san’at uchun muhit yaratgan. Temuriylarning davomchilari — Mirzo Ulug‘bek, Shahrux Mirzo, va ayniqsa Husayn Boyqaro davrida musiqa san’ati yanada ravnaq topdi. Mirzo Ulug‘bek ilm-fan homiysi

sifatida tanilgan bo'lsa-da, u davrda ham saroy musiqachilari faoliyat yuritgan. Ulug'bek davrida nafaqat astronomiya va matematika rivojlangan, balki musiqa nazariyasi ham o'rganilgan. Musiqaning notaviy tizimi, maqomlar va cholg'ularni tahlil qiluvchi asarlar yozilgan. Husayn Boyqaro esa Hirotni Temuriylar davrining madaniy poytaxtiga aylantirgan. U Alisher Navoiyni qo'llab-quvvatlagan va musiqachilar, rassomlar, adiblar saroyda faoliyat yuritgan. Aynan shu davrda Navoiy asarlarida musiqa bilan bog'liq obrazlar, cholg'ular, hofizlar va sozandalar haqida ko'plab ma'lumotlarga duch kelamiz. Masalan, "Mahbub ul-qulub" asarida Navoiy zamonasining mashhur san'atkorlarini tilga oladi.

"Mahbub ul-qulub"

"Mahbub ul-qulub" ("Ko'ngillar mahbubi") — Alisher Navoiyning axloqiy, ma'rifiy, falsafiy va biografik yo'nalishdagi nasriy asaridir. Ushbu asar 1500-yilda, ya'ni Navoiy hayotining oxirida, yozilgan va u ijodkorning eng so'nggi yirik asarlaridan biridir. Alisher Navoiy bir bo'limda hofizlar va sozandalar haqida quyidagicha yozadi.

"Hofizlikda to'rt xil kishilar bor: biri ilmsiz-u ovozi yomon; bu, garchi ko'p ashula qilsa ham, hech qachon qalbga yetmaydi. Ikkinchisi ovozli, lekin ilmsiz; bu, suvratga o'xshar, ammo ruhsiz. Uchinchisi ilimli, ammo ovozsiz; bu, mashg'ulot uchun lozimdir, ammo quloq uchun emas. To'rtinchisi esa — ilimli va chiroyli ovoz egalari; ularni tinglash qalbni poklaydi, ruhni yuksaltiradi."

Bu parchada Navoiy musiqa san'atini nafaqat iste'dod, balki bilim va axloq bilan uyg'un bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. U san'atkor shunchaki chiroyli ovoz egasi bo'lishi emas, balki ma'naviy yetuk inson bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Temuriylar davrida musiqa asboblari san'ati ancha rivojlangan bo'lib, bu davrda ishlatilgan cholg'ular soni va sifati jihatidan boy bo'lgan. Cholg'ular asosan

uch guruhga bo‘linadi: torli, nafasli va uriladigan cholg‘ular. Har bir cholg‘u turining o‘ziga xos vazifasi, ijro texnikasi va musiqiy ifoda imkoniyatlari bo‘lgan.

Torli cholg‘ular:

Rubob — Temuriylar davrining eng mashhur torli cholg‘ularidan biri. U yog‘ochdan yasilib, ustiga teri tortilgan, torlari esa ipak yoki ot yelkasidan tayyorlangan. Rubob asosan ohangdor kuylar uchun ishlatilgan va ko‘pincha maqomlar ijrosida yetakchi cholg‘u hisoblangan. Ba’zi manbalarda “shashmaqom”ga yaqin kuylar ijro qilingani qayd etilgan.

Dutor — ikki torli cholg‘u bo‘lib, asosan xalq orasida keng tarqalgan. Ustida torli kuylar chalinadi, dostonchilar va baxshilar orasida mashhur bo‘lgan. Temuriylar davrida dutor saroy musiqasida ham o‘rin topgan.

Tanbur — uzun bo‘yinli, ko‘p torli cholg‘u. U sof maqom musiqasida ishlatilgan bo‘lib, yirik kuy va jo‘rnavezlik asarlarini ijro etishda muhim vosita hisoblangan. Tanbur sozandalari saroylarda yuqori mavqega ega bo‘lgan.

Chang — yassi, ko‘p torli cholg‘u bo‘lib, uni chertib yoki kaltakcha bilan urib chalishgan. Chang kuylarida murakkab maqom va murabba’ uslublar ijro etilgan. Bu cholg‘u ayniqsa Hirot saroy musiqasida qo‘llangan.

Nafasli cholg‘ular:

Nay — qamishdan tayyorlangan, uzun nay shaklidagi cholg‘u. U tasavvufiy ohanglar, ruhiy va ichki mushohada ifodasi uchun ishlatilgan. So‘fiylar zikir va zikr marosimlarida nay chalishgan. Navoiy va Jomiy asarlarida nay ruhiy tozalikka yetaklovchi cholg‘u sifatida tilga olinadi.

Surnay — baland va kuchli ovozli nafasli cholg‘u bo‘lib, asosan bayram, tantana, va xalq to‘ylarida ishlatilgan. Temuriylar davrida u harbiy marosimlarda ham chalinar edi.

Karnay — uzun, yirik silliq trubaga o‘xshash cholg‘u bo‘lib, tantanali marosimlar, harbiy yurishlar, hukmdorlarning chiqqanini e‘lon qilishda qo‘llangan. Uning ovozi uzoq masofaga yetishi uchun mo‘ljallangan.

Urma zarbli cholg'ular:

Doira — yog‘och halqa ustiga teri tortilgan, tevaragiga jaranglovchi temir halqalar birlashtirilgan cholg‘u. Doira, kuy va qo‘shiq jo‘rnavorligi uchun xizmat qilgan, ko‘plab ayol sozandalar doirada ijro etishgan.

Nog‘ora — ikki tomonlama teri tortilgan baraban shaklidagi cholg‘u. Urish kuchi, tempi va ritmini berish uchun ishlatilgan. Surnay bilan birgalikda to‘y, tantana, marosimlarda keng ishlatilgan.

Tabl — nog‘oraga o‘xshash, lekin odatda juftlikda chalinadigan va kuchli ritmik effekt beruvchi cholg‘u. Bu cholg‘u harbiy yurishlar yoki yirik saroy marosimlarida keng tarqalgan.

Bu cholg‘ular nafaqat musiqa ifodasi vositasi bo‘lgan, balki diniy, marosimiy va madaniy hayotning ajralmas qismiga aylangan. Ulardan foydalangan musiqachilar saroyda ham, xalq orasida ham e‘tiborli mavqega ega bo‘lgan.

Temuriylar davrining musiqa merosi bugungi kunda ham o‘zining ahamiyatini yo‘qotmagan. Ushbu davrda yaratilgan musiqiy an‘analar, cholg‘u asboblari, maqomlar, va musiqiy jamiyatning ijtimoiy roli zamon o‘tgan sari yangicha talqinlar va ijro uslublari bilan jonlanmoqda. Temuriylar davrining musiqiy merosi nafaqat O‘zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo va umuman, Islom olamining madaniy merosida katta iz qoldirgan. Temuriylar davrida rivojlangan rubob, tanbur, nay, doira, chang kabi cholg‘ular bugungi kundagi musiqiy asboblarning uchun ham zamin yaratgan. Bugun bu asboblarning ba‘zilari hali ham an‘anaviy musiqada keng qo‘llaniladi. Masalan, doira va nay bugungi kunda turli ijodiy loyihalarda va madaniy tadbirlarda, shuningdek, xalq musiqa

ansamblarida keng tarqalgan. Bugungi kunda Temuriylar davrining musiqiy merosini saqlash, rivojlantirish va ommalashtirish uchun bir qator madaniy tadbirlar, festivallar va ilmiy anjumanlar o'tkazilmoqda. Masalan, Shashmaqomni xalqaro miqyosda targ'ib qilish, musiqa festival va konkurslarida o'rganish va taqdim etish, temuriy musiqiy asboblarini tiklash kabi tadbirlar orqali bu meros nafaqat jamiyat, balki xalqaro madaniyatning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

-
1. Shamsiev, N. (2011). O'zbek musiqasi tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
 2. Abdullayev, T. (2015). Shashmaqom va uning rivoji. Toshkent: G'azal.
 3. Akhmedov, A. (2000). Temuriylar davrida musiqiy madaniyat. Toshkent: Fan.
 4. Rakhimov, F. (2006). Markaziy Osiyo musiqiy madaniyati. Toshkent: Akademnashr.
 5. Yusupov, D. (2012). Temuriylar davri va musiqiy an'analar. Toshkent: Sharq.
 6. Sodiqov, K. (2018). O'zbek musiqasining shakllanishi va rivoji. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va San'at Vazirligi.
 7. Sodiqov, K. (2018). O'zbek musiqasining shakllanishi va rivoji. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va San'at Vazirligi.
 8. Shukurov, S. (2009). Musiqiy ansamblar va xalq musiqasi. Toshkent: Sharq.